

ЭР КИЖИНИН ЭР КИЖИНИН

УРАН ХОЛУ ХОЛДА ЧЕПСЭЭ

Эр кижиниң уран холу
Элпейт тудар чаякчы күш —
Чурттаарың идеген
Чула отту кыспыс тудар.
Мерген угаан, чүрөк-биле
Беш салаа чүм кылбас —
Уран тоолдар дигрискештиң
Уус өөртүр, чурттуу
каастаар.
Эр кижиниң күштүгү холу
Эртең баштап күн-жыл —
Каттыштырм башкараштың
Кандык чакыт айтпазды.
Кыпкан сымас мараң чедер,
Кыраан иазым
чаалымтадыр —
Сагышта чок чүсүлериң
Чаяп тывар үзү кээр.
Эр кижиниң иңг холу
Чулаа чүсө сулау албас —
Элпейт чурттуу чуртталгада
Чүрөк тудуш күштөр ында.
Болаа дамчаан судалдыг хоо
Боостажеде каартуңмис;
Харын чүгө дайын удуу
Камгаладыг чаңымн тудар.

САЛЫМ-ЧАЯАНЫНГ ООЛ

Харьковтун №132 школы-
нын 4 «б» класында сес-
харлыг Леша Филатов бирги
класска мырнай өөрчөмөсү.
Ийги класска өөрчөп турар,
ол эштеринден ушчок муруй
бээр, оң ижеңер ада-не-
сизге ушук класканы номна-
ры-биле оолду өөрчөдирин баш-
кылар сүмөлзүн. Май айда ол
шуту хыялаа ажылдарын
«Беш» бижир, мычан ону
дөртүк классче шалкындар.

«Езулуг кижиге дугайында тоожу»

ССР Эвилелин Улут театрына Б. Полевоний «Езулуг
кижиге дугайында тоожу» деп чогаалыг Ч. Прокофьев чаа
операны тургускан. Музыкка ууртукчуу болгон дирижеру
РССФСР-ниң улустуң артисти А. Лазарев. Чурук каасталганы —
РССФСР-ниң улустуң чурукчуу Н. Золотаревтун. Тургускан
режиссеру — РССФСР-ниң улустуң артисти Г. Акимов.
ЧУРУКТА: операның төңчү сценасы,
СЭТА-нын фотохрониказы.

Чечен чугаа

Хойларын дайгырып чо-
раш, мээстер башырып чор-
божго, имир дүжүп, келээр
арганын сыйгытарын үн алы-
чыг эгелер берди. Тайга чер-
ге дас кежээ талалыг-ла,
өткө кирип келирим билек,
адам:

— Каас, Хоювустун чаш ху-
раганн утундуруп үнө берип-
тир, оглум. Хөңөн албаан-дыр
бис, идараан, удуу калчып
ири бе? — деп сестип айтыра-
дыр.

Аякта шайым тургузуп
кааш, шымдай-ла үнө халааш,
Каас, Хоюмун көнүмгө, оглум
айтып, алып тур.

Угбанын элтерип алгаш, хой
өжөөжүк калдаран черини
барып ийеленис, чүү-аа суу-
рат, Каралыкка даян-ла ор-
Сым-Чайбас кырыла эли-
аа отураар. «Далайым ай,
хөңкүй, хураганымн үгү-аа
кыштың...»

Сыйлар кырыа дургаар,
кип-демир кырындааа күтүр
чакыккан чүе дег, сымла-
тар чивенсичиле берилер.
Сактырмга, каралыктын ту-
лук өй эрлп, чүгүртөп кел-
ди-аа шыкш. Улаан хураган
оттуу эвес, сүтүмө сипен ары-
мынча ону каа тывар бис
анжык, чанып келдиңиз.

Чере удуу калган хурага-
нымга сагышсыраш, ол эне
орта удуу чадаан мен, «Ог-
лум кайыл, оглум кайыл»
дигенин, Каас-Хой эдиле-
тудар.

«Отгум кырынга, угбаларым:
«Сым-Чайбастын койгун чы-
гар черин артырбазымс, ху-
раган черде когуу. Алдым
аалдын хой берген айва чо-
раан адыр, мынар каттын чо-
руткаан дээр, барын аралап
чөмө-дээр, менн чорутуу-
заар.

Чере-ле бердим, Эртенги се-
ринде аш-ошун үнүр ойт-
пан алган хойлар дымтар де-
везинде бо башкыларын ал-

СИБИРЬ БОЛГАШ СИБИРЖИЛЕР

Англияның үндээн турт-
тачкызы, Лондон университет-
тин доозукчуу анык урут
Дженнифер Саттон 1974 чыла
бистин чурттуука керээ буу-
гаар аштык дил башкылап
мелгеш, ол хөвөө кадык-лош-
кун климаттыг Сибирь крайла
турттан арткан. Ону Совет
Эвилелинге чурттан артын
каар кылдыр чүү албааыма?
Англияның «хосту» парлагы-
зы оон булуз чылдагаанын
бодунун номчуударында
нажырып турар болгаш бо
хүнүрге чедир оң англи со-
луннарже чурткан чагыс-
лаа чүлүгү үндүрбээн. «Таймс»
деп англи солунуш Москва
корреспондентин Ричард Оу-
иниң Д. Саттонга салган ай-
тырмаларыга харымзын моон
адааыла парлагымс.

1. Россияны база алаа даш-
тык дил башкыларын калжа-
лап эгелен сонургап эгелээн
силер? Иркутскиге артын кал-
кылдыр силерн чүү чүе ал-
бааыма?

2. Иркутскиге чурттан арты-
рып чөпшөрдөл алырын
мурунда сес чыл алаа турт-
тан болгаш силер. Алаа хө-
вөө чурттарының кадыг үн-
дээн чылдагаанын бар бол-
ганмы?

3. Силерниң британ паспор-
туна бодундарга артык бе,
бир эвес артык болза, Брита-
нияга үргүлү барып каап тур-
ган күзөлдөр бар бе?

4. Иркутскиниң чурттаачыла-
рың амьдалында аш-чөм-
өсүмүз, соок, төп чер-
лерден хоорук турары дээр
таарымча чок чүдүлөр хой бол-
гаш, Ону чок чүдүлөр деп са-

наар силер бе? Ол чөпшөрдөл
кадыг факторлар чаа базым
турармы?

5. Төрөлгөдөр, эш-өөрлөрү-
нөр-биле харылаар артык
бе, коок кижилериниң каа-
кы келгендерге домудавас
силер бе?

Мээң Россияга, оң култу-
разыга, төгүзүңе сонурга-
лаа 16 харымда-ла, Л. Н.
Толстойниң «Дайын болгаш
тайбын» деп номун номча-
нымн сымтүндө төрттүнүп
эглээн. Ол мээң угаан-бола-
лымга, анык селкиге баш-
тайгы чаатгычын тарадым,
сетки-чүрүмүн дүвүрөткөн.
Университет доосканын соода,
Нигерияны ийи чыл алган дил
башкылаш, оон эң кеңеш,
өөрөң турган университетин-
ге орус төмүт бөлүгү диге-
турарын бот-өөрөдиге-биле
өөрөңү аралыг болган мен.
Ол үеде Британ чөмүл-биле
керээ чарып алгаш, Совет Эви-
линиге барып англи дил баш-
кылап болур деп чүвени билп
алган мен.

1974 чыл, Иркутскиге кээп
аштык дилдарын пелогого-
ла институтка англи дил
башкылай бердим. Баштайгы
үш чылда Британ чөмүл-биле
керээ буураа ажаллап турган
мен. Оон сөөкүдө аштык таа-
зы чылдаан үр ажылаарын
дектинейн турар деп мээң
алдым. Билчип баарга Совет
министерство черинден хулаа
керээ чарып алырын чөпшө-
рлөп дилээн мен. Мээң ол дил-
дээр буураа бир чыл ажал-
лаарын чөпшөрдөөн, Оон соо-
ла ол хуузаы үш чыл уза-
дып берген. Ол хуузаа төнөр-

ге, 1982 чылда Иркутскиге
шуту чурттан артык кылдыр
диге кылдым. Мээң ол дилээм
база чөптү шитирелтигеш,
институт чурттаар кваттира
база берген.

Ийе, мээң британ паспортум
бар. Англияда аамта үе-ле
бөр болза, үргүлү баарын кү-
зөө мен. Бистин өг-бүлөсүн
кончуг найбаралдыг, ажылгар,
авамы аажок хүндүдээр мен.
Ол маңаа кээп чораян. Алаа
Иркутск, оон чурттаачылары
кончуг таарышкан.

Иркутскиге чүгө чурттан ар-
тар деп шитирел алган мен?
Дорту-биле чугаалаарга, мен
манай келгеш, бүгү бар кү-
жүмү берип, чогаалдыкчу бу-
биле ажылаар, даярда хөңө
бүтүрелдиг, хосту чурттаар
арганы тил алдым. Агы үеде
институтка пелогого эштерим-
де англи дил өөрөңнр ном
чогаалдып тур бис. Ажыл кон-
чуг солу.

Сибирь — онзагай орал-дыр.
«Россияның келир үеи Си-
бирден өтүр» — деп
М. Ломоносов шагалаа чугаа-
лаа болду. Улестирдиң, эр-
тем, техниканың депшөлгө-
шүтү чүе кижиниң чагай
чорун, даярда хулаа даче-
жикте чурттаарын чедип алы-
рыңе улаанга деп чүвени до-
роаа эскерип болур (чүгө
«жөңгөрөн караттырын бола-
лаа»). Ол бүгү чүдү кижизе
бар чакыт куралаарына
ажыдарыңе, кижиниң бүгү
тааламын база харылаалыг
сайыраарыңе улаанга. Со-
циализмниң чөптүгү, кижиге
мык мау-шылаа моон ал-
деп, Сибириниң экономикаг

хөгжүдээниң темпиз кижини
шуту кайгадыр. Улестүр
бүдүрүлгелериниң объекталары
кончуг дүргөн азуу турар-дыр.
Чугаа чыгыс БАМ-ны — тай-
га, даярды, хөңөр, калды-
ры, тулаа, шылаларын өттүр
чоруткай дөмөр-орук магистралы
бизин көрүңер алаа...

Иркутск чурттаарыңа «таарымчалыг, амьдалдыг агы-
мы маажым, өй-тап ритминг
чоруп турар хоорай-дыр. Те-
атрлар, музейлер, Литература
башкы, Актерлар башкы,
органниң зал, ном саклары —
манлаарар чай чок, сагыш-сет-
кил, угаан-болаа негелесин
хандылары — театрларже, му-
зейлерже, ном салгыларынче,
делгелерже элчег маналары —
совет кижилериниң чугулаа
«барамыны» ол. Чоңуң ма-
териялдыг негелелериниң ду-
гайында-курине сагыш салгы
турар.

Экинчек, эгелде, дуузаргак
чорук, бот-боттарынын ауга-
йында сагыш салгы совет ки-
жилериниң чок шитки шынары
амьдалдыг совет хөвөрүнниң
инити улаанымны ындат.
А сибиржилерге ол шынар эң
адаан хөвөрүнн чоруп турар.
Сен эң бөдүн буу-биле ба-
жыңыңе чаааар, стол кыры
жың-бүрү аш-чөм дораян до-
ла бээр, бир шак хире болгаш
ла сен оларын чок өңүт
алаар сен, кылды кижилерден
чарып чорутуу берге.

«Сеткиңде от чок болза,
Чече-аа ГЭС чылдып
бербес»
— деп Евгений Евтушенконун
оодурутарын сактып келир сен.

Дженнифер САТТОН.
Иркутск.
(Бо чүдүлү англи парлагы
жүдүрбөй барган).

Бир эвес артык болза, Британияга үргүлү барып каап турган күзөлдөр бар бе?

УДУП КАЛГАН ХУРАГАН

Суурга өөрөңн тургаш кел-
ген, малын-аа орта танывас
урутар-дыр ийик, угбай,
ажыманар — дээр, соок-ка-
ра сенчизин.

Адам хөңө чедип алган ыр-
лаа келди.
Удуу калган хураганниң
үжүн:

— Куду аалдым кыстары,
биле сайынактап чораш, ху-
раганниң тулуп берилчеш, улу-
сунчкан кончугурун аа — деп,
угбаларыма база кижиртип
алдым.

«Оон бээр элээн-не хөй
чыдарар эртен. Аларым, өй
классы доостом, оон сонда
бизин ында дег каа, ийи үгү
пергеш — шитки-биле алды
чыл.

Шерик чораш келгеш, но-
лаачылай бердим. Чачыккан
айым-биле «ЭНД» дүзүп ал-
дым. Бир-ле хой Чогуураалыг.
Сайырга малынчига дас че-
дөгөш, элээн орай чанып ор-
чон. Шувуң дензизин, шуту
калар. Мурун фараны дүй
палап турар. Сайыркын хой-
биле оораллап чоруп орган
кижи мен. Бир көрүмгө, орук
үгүлдө кижиле далайылайн
тур. Тургузуптум.

— Халан болган, эш Хамык
хой кырдыл, дуулап көр-
деп, хой кечип топтуп, тыым
кара эр чанымга көк олуруп-
ту.

— Айтп ор, че, кайла чү-
вөд?

— Солагай талаң-биле ээ-
виг, бичи үстүстө олуруп-
тап кирер бис, кадыр чер
энеске.

Чере-ле бердим. Эртенке
хал башында колаң хой тур-
ла берген. Машина каралдан
чор-лаа харык чок. Шуву-
ганын күштүгү ала аш долу
саарып турган-биле элчел.

— Баштай тас хойларын үн-
дур октаар-ла, дүргөн аалга
чедирбес болза, үзөп адуу,
кылдыр мал-ла, бо, эш-дээр,
хойларын үндүр каа-ла бер-

ди.
Тас хойлар сугда ияш-ла,
баскылажып каа дег, сири-
лээн-кайылаш, шүжүлээн-
мажылаан чүе...

Шала кылап тургаш, үндүр
каа-ла тур бис. Күзөө дола
берди. Чорутууш.

Өш биле элээн хөвөрштинис,
Келек чурттуг мөгө Тоюң-оол
болду.

Аалга келген, аалчы өлүр.
Барып-барып мээң багай уг-
бам Барымчаа. Чүд дээрге,
кожа аалга каш чүвени кыш-
тактан. Час кадымыда олари
оон хөңө артылаа. Ам бо
Тоюң-оол сугта тургузуп каар
дээр дүгүрүк келген.

Машина кырдыла хойларын,
аысты дүжүрүп тур бис. Ор-
таа кезин өөдүн калган, чүгө-
ле тынч.

Тоюң кижиге аалчынын са-
зымыда докказып алгаш,
өзөткөн хойларын дүрбөш ту-
рушту. Ажыг арганын оларины
акыңе омааштап уза-
лаа. Эң чүвөч ичип тургаш,
он ажык хойну чүң-ле тургу-
зуп алды. Ужөн хире хойнуң
чүгө ийиз элген.

Ол эриниң малга салым-
чыны мезгалазын. Уездэн хой-
ларын мажип-дүрбүт, аксы-
дыла эм куууп манлаар дээр.
үгү-лаа удуулаан. Унч шуур-
ган манлай бээрге, манайп
чоруткан, хоон экеп кажа-
лап алган болду.

Дил бажында сүт-сөөртүр
келди. Оон чолачымын кожа
аалдарың мал-маганы эрген-
шуурганалык дымка когаран
деп оду.

К. ЧЕРЛИГ-ООЛ.
(Уланчылг).

Бо бичи чок олу Шибириниң Дорук хоорайның зоо-
паркинда чоңока чат турттугунен Чыгыс чакым хүмчирин
кегелен-биле Комали (оңу мөңа деп адаан) адаан — Максис,
иеси — Селли-Хамали аларын кайсааралы-биле агаарлап чор-
туп турар аларан. Комали кыркүдүлүрүн эңне мынар аңна-
рынын бирээки болуп, чаа сезонда үлүс сонургалды болдуар
дээрине зоопарктың ажыдакчылары бузурер турар. Чүгө
дизе ол пажок чакым, чагай болган угаанымн-биле окча-
лык турар.

СССР-ГЕ АЛБАН БААР МЕН

«Таймс» солуга үнмөй баарга, Д. Саттон ол чүлүдү
Совет-Британ найбарл нигилисттик журналыне чурт-
кан. Ол материал журнала парлагынан соода, дымка
хөй бижиктер алаа хамарыштып боттарының санала-
наларын бижип чорутканар. Оларынч кадымыз бо.

«Силерниң Иркутск хоорай-
да англи дил башкылар тур-
арынын номчааш, мен база
СССР-ге барып ажылаарымн
күзеп чоруп апардым. Мында
миллион-миллион ажал чок
кижилер шыкш. Мээң база
ажылым чок. Дымка үр ажыл
дизеп келдим. Калдык-лаа
түнөшчүлүк. Ам мыңдай муу-
гараар апардым. Бо чуртта-
ла эвес, хиличкер-бир. Мээң
ажыл тил алырынчын кан.
дык-лаа идегелес оксунураган.
Бодунарын совет эштеринге
мээң байырымн чедирер Си-
лер.

Д. КЛАРК, Лондон.

«Ийи дугаар соок дайын-
нын чалгын Сибириниң соо-
гулаң-лаа артык соок-тур.
Мен бо чагаан бижип олур-
гаш, Р. Рейганың база бир
азааащыны дымнап олур
мен. Ында Совет Эвилелинге
уаур-дыкка хөй хөп-мөгө си-
пикени, сөөк чүктен хал-
даашкын» деп хооуза сөстө-
ри-биле кижилерин чорутуу
турарын билдирди. Британи-
яның американ шешит баала-
зыңе шкчкый бергенни билер
силер. Ол кара сагыштыг

үгүлдөдүр.

Бо хүнерде тайбын дээр
демселээн айтырын кижиге
бүрүзү дүвүрөдип турар. А
президент Рейганың чавыр-
лышкынын чедип алырынче
бичи-лаа сагыш салбайн ту-
рары билдигир болуп турар.
Бир эвес Барың чүк шынчы
чугаалажышкыныны күзээр
болза, Совет Эвилелин тайбын
дээр калжа-лаа хоуу күзө-
дүй-биле сулары билдигир,
совет кижилерин дайын күзө-
везин кижилер билер аларган.

Джек ДВЕН, Лондон.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

«Мен бичимден эгелээш-
ле СССР дугайында, оон кул-
турамын дугайында аштым.
де аажок сонургаар чораян
мен. Ол чурттуу барып көрүрү
кончуг күзээр мен. СССР ду-
гайында номнаарын кончуг
номчукаар мен, олар бисте
ховар бараан. Мен Москваның
радиомажыдагынын дымнап,
Совет-Британ нигилисттик
материалдарын номчуп турар
мен.

Школа доосар, СССР-ни
азбай барып көр мен.
Силерниң У. БОУЭЛ, Кор-
нуз графствоу.

ТВ

АПРЕЛЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Уе», 8.35 — Эртенги
гимнастика, 8.50 — «Стратегия
Победы». Хөй сериялыг док-
фильмин 6-гы фильм —
«Сталин планлар». 9.50 —
Бүгү-эйлелин «леконкур-
зу» — «Эл ыры». 10.25 — Хөй
кин барылар дээр. 10.55 —
«Экспресс в Стамбул». Уран-че-
чен телефильмин 4-кү сериа-
ны. 11.50 — Док. телефильмин
баштайгы көргүзү. 12.15 —
Учүштөр дугайы. 13.05 — Чүгү
номчуру. 13.50 — «Өг-бүлө
болган школ». 14.20 — «Радуга».
Улус чогаалдарының
дугайында телепрограммаларын
VI делегел фестивалы.
(Вьетнам), 14.45 — Бүгүн де-
легел. 15.00 — «В. И. Ленин-
ниң амьдалынын дугайында
аринар». Хөй сериялыг «Чай-
гыс катан шылза орук» — деп
фильм. 1-ги фильм — «Болууң
он чедип харымыз». 16.00 —
Политиктик таймырларын
В. П. Бекетовтун бөсөлзү. 16.30 —
Музыкалыг. 16.35 —
«Билдигир-лаа болза, буу-
ренчег эвес». 17.55 — Ю. А.
Жуковтун бөсөлзү. 18.25 —
«Без семки». Уран-чечен теле-
фильмин баштайгы көргүзү.
1-ги, 2-ги сериялар. 21.00 —
«Е». 21.35 — СССР-ниң улус-
тун артисти Е. Гоголева орук
болган совет авторларын
шүдүктери, прозаларын ном-
чуу. 22.10 — Концерт. 22.55 —
23.05 — Телемезелер.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика,
8.15 — Бир э